

NOVÉ PUBLIKACE

Pavel Vařeka a kolektiv autorů: Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech. Muzeum romské kultury, s.p.o. – ZČU v Plzni, Brno – Plzeň 2022. 128 str. se 130 obr.

U příležitosti Dne památky obětí holokaustu 2023 byla prezentována publikace kolektivní autorů vedeného P. Vařekou, která se vrací k společensky nejzásadnějšímu (a mediálně nejsledovanějšímu) archeologickému výzkumu posledních let – zjišťovacímu a záchrannému výzkumu koncentračního tábora a táborového pohřebiště v Letech u Přísku.

Hned na úvod je třeba přiznat, že žánrově je referovanou publikací velice nesnadné zařadit. Nejedná se o odborné pojednání, to je výzkumným týmem v současné době teprve připravováno. Nejde ani o popularizační publikaci, neboť sdělení je zcela přímočaře směřováno k samotnému výzkumu a neobsahuje širěji založené explanační pasáže. Hovořit zde nelze ani o jakési „kronice“ výzkumu, neboť autoři výzkumu a potažmo publikace své vlastní osobnosti, nasazení a – jistě můžeme říci – též zásluhy v koncepci knihy zcela upořádají. Výrazným rysem svazku je jeho vlastně docela skromná, ale zcela funkční a mimořádně zdařilá úprava a výprava, na níž se podílel přední český fotograf I. Ibrahimovič, který přispěl k dílu též špičkovými fotografiemi nálezů. Velkoformátové snímky nalezených předmětů vedou čtenáře do světa jen zdánlivě banálních, každodenních artefaktů, které spolu s lidskými akterými spoluvytvářely hroznou realitu života v táboře. Vizuální složka komunikace je silnou a integrální složkou celkového sdělení. Tým P. Vařeky tedy vytvořil zdařilý žánrový crossover, který širokému auditoriu vkusně, věcně, názorně a bez patosu či fráží přibližuje konkrétní poznatky v mnoha aspektech výjimečného výzkumu.

Knihla je členěna do dvanácti kapitol, jejichž autory jsou vedle P. Vařeky také P. Kočár, P. Netolický, L. Petr, Š. Skálová, Z. Sůvová, Z. Vařeková, M. Vágr a J. Horváthová. Po stručném úvodu (s. 8–9) následuje nástin historie tábora (s. 10–17), který doprovází velké množství dobových fotografií. Zvláštní pozornost je ve třetí kapitole (s. 18–21) věnována poválečným osudům místa, které v sobě skrývají především příběh ztracení a nalézání paměti. P. Vařeka v této stati zcela úsporně a bez snahy o moralizování uvádí čtenáře k úhelným momentům potýkání se české společnosti (a její romské komponenty) s tímto temným dědictvím minulosti. Klíčovou otázkou zjišťovací fáze výzkumu tábora tematizuje čtvrtá kapitola (s. 22–29), která si hned v nadpisu klade otázku: Kde stál tábor v Letech? Lokalizace tábora (i pohřebiště jeho obětí) byla donedávna známá jen rámcově a je zásluhou P. Vařeky a jeho spolupracovníků, že díky kombinaci archivní rešerše, vyhodnocení vzpomínek pamětníků i historických leteckých snímků, geofyzikálního měření a zjišťovací sondáže dokázali tuto otázku vyřešit.

Pod povrch vede čtenáře pátá kapitola (s. 30–45), která přístupným způsobem a na základě ukázek terénní dokumentace charakterizuje stav dochování archeologických terénů v areálu lágru. Stať je účelně strukturována podle funkce zkoumaných objektů a subareálů, jako jsou dvorová prostranství, hygienická zařízení, obytné budovy či oplocení. Krátký výhled „za dráty“ přináší kapitola šestá (s. 47–49), která se zaměřuje na doplňkové objekty mimo ohrazenou část tábora, jako byla budova velitelství, protiletecký zákop pro strážné (tak jako v případě mnohých jiných táborů z doby nacismu, „s úkrytem pro vězně se evidentně nepočítalo“ – s. 48), sklep a kamenolom, kde vězni vykonávali nucenou práci. Klíčový moment vzniku archeologické lokality, tedy zánik tábora, tematizuje kapitola číslo sedm (s. 50–55). P. Vařeka zde konfrontuje dochované úřední instrukce s materiálními doklady jejich ne zcela přesného plnění. Zásadní a v rámci české archeologie doposud unikátní poznatky prezentuje osmá kapitola (s. 56–63) zaměřená na zjišťovací průzkum, jehož cílem bylo ověření lokalizace a charakteru tzv. provizorního táborového hřbitova. Výzkum vyvrátil ztotožnění konvexních útvarů v areálu památníku obětí s domnělými prosedlými výplněmi hrobů, a naopak prokázal přítomnost individuálních hrobových jam a snad i oplocení areálu v prostoru bezprostředně přiléhajícím západním směrem. Na základě konsenzu pozůstalých obětí, reprezentantů romské komunity a odborné archeologické komise došlo k odkrytí (ovšem nikoliv k exhumaci) jednoho dětského a jednoho standardního hrobu. Bližší výsledky antropologického šetření provedeného *in situ*

a analýzy DNA budou publikovány v budoucnosti. Na publikovaných fotografiích z odkryvu jsou tělesné pozůstatky důsledně zakryty, což poukazuje na složité etické souvislosti, s nimiž se musel výzkumný tým vypořádat.

Nejrozsáhlejší devátá kapitola (s. 64–109) se zaměřuje na výpověď artefaktů. Ta odráží tři chronologické horizonty, z nichž nejpozoruhodnější je patrně ten nejstarší. Je reprezentovaný předměty každodenního použití, které s sebou přinesli sami vězni (a které se v areálu tábora ocitly druhotně a mimo původní kontext). Jde o jedinečný etnografický pramen, neboť materialita předválečných romských domácností nebyla ve své době zdokumentována či sbírkově podchycena. Pozoruhodný je v tomto směru soubor několika desítek porcelánových hrnků, které často nesou dedikující nápisy (tj. byly zřejmě předmětem nenáhodného výběru) a které se v rámci typologického spektra nikdy neopakují. Soubor z Let tak kontrastuje například s nálezy hrnků ze zajateckého tábora na Rolavě, okr. Sokolov, (*Hasil a kol. 2020; Hasil a kol. 2023*, 43–69, obr. 2.12), který je naopak typově homogenní a dokládá centrální dodávky a kasárenský režim života internované komunity. S chronologickým horizontem provozu tábora souvisí například nálezy zbytků vězňům přidělovaných uniform, ale i nečetná militaria, zvláště pozoruhodná je dávka munice odpovídající osobním zbraním strážných nalezená v táborové latríně. Nejmladší horizont představují předměty, jež autoři ztotožňují s kapitulujícími příslušníky wehrmachtu, kteří v místě již zlikvidovaného tábora tábořili na sklonku války. Protějškem kapitoly věnované artefaktům je text P. Kočára, R. Kočárové, L. Petra a Z. Sůvové zaměřený na výpověď ekofaktů. Desátá kapitola (s. 110–113) tak shrnuje dosažené výsledky z hlediska rekonstrukce vegetace, dokladů stravy, léčivek, ale třeba i parazitů. Výmluvně výsledky přineslo například druhové určení zbytků použitého stavebního dřeva, kde dominují „levná“ dřeva jehličnanů.

Jedenáctá kapitola nazvaná *Navracené historické dědictví* (s. 114–121) shrnuje výsledky výzkumu i jejich impact na budoucí nakládání s prostorem tábora a jeho prezentaci veřejnosti. Závěrečného slova (s. 122–123) se ujala ředitelka Muzea romské kultury J. Horváthová a P. Vařeka. Fakticky se jedná o rozsáhlé poděkování širokému spektru osob a institucí, které se podílely na terénním výzkumu, přípravě publikace i navazující práci s veřejností. Kniha na tomto místě bohužel zůstala nedopsána, neboť zde chybí proponovaný rozhovor s Č. Růžičkou, předsedou Výboru pro odškodnění obětí romského holokaustu, který se dokončení rukopisu knihy bohužel nedožil. Publikaci uzavírá soupis zdrojů a pramenů a výběrová bibliografie k dějinám tábora v Letech, resp. k tématu archeologie nacistických internačních zařízení (s. 124–125).

Jaká je tedy zpráva o poznání tzv. cikánského tábora v Letech a jak lze samotný tento výzkum charakterizovat? Přestože okolnosti výzkumu, který měl zjišťovací a následně záchranný charakter a který se ve svém průběhu potýkal mj. s nepříznivým postojem někdejších majitelů velkovepřína, měly nepochybně daleko k ideálu svobodně rozvíjeného badatelského záměru, je nutno konstatovat, že autorům se podařilo realizovat ucelený poznávací proces, jenž naplnil hned několik konceptuálních rovin:

1) V rámci českého prostředí představovaly aktivity spojené s pohřebišťem obětí pilotní projekt aplikace archeologie jako forenzní disciplíny. V rámci střední Evropy je charakteristická zejména pro polské prostředí.¹ Tuto skutečnost zdůraznila spolupráce letského týmu s antropology z Univerzity Przyrodniczy ve Vratislavi (B. Kwiatkowska).

2) Výzkum tábora v Letech přivedl českou archeologii poprvé k úkolu investigace a reflexe zločinného a nehumánního jednání, jehož se na etnické minoritě dopouštěli příslušníci národnostně české strážní jednotky, i pozdějšího *damnatio memoriae* těchto skutečností, které vyústilo až ve ztrátu historické paměti v rámci lokální mikrotopografie. Plněním dílčích úkolů, jako bylo znovuobjevení přesné polohy tábora i pohřebiště a dokumentací stop ponižující táborem každodennosti zacílili

¹ Koncept se začal prosazovat již od počátku 21. století (např. dnes již klasická práce *Kola 2001*), souhrnné kompendium pak vzniklo již o jednu dekádu později (*Konczewski – Swagrzysk – Trzcziński 2013*) v souvislosti s formováním univerzitních pracovišť forenzní archeologie v rámci polských právnických fakult.

autoři na stejné akcenty jako paměťově orientované studium táborů 30. až 50. let rozvíjené v Braniborsku, Berlíně, v některých regionech Saska² a – přirozeně s akcentem na období do roku 1945 – též v Rakousku (např. *Theune 2017*).

3) Komplex archivního bádání, terénní prospekce a následné exkavace a zhodnocení získaných artefaktů i ekofaktů zároveň představuje svěbytný akademický počín poznání specifického sídlištního a souvisejícího pohřebního areálu, který bohužel není v rámci evropské krajiny doby „velké krize moderní společnosti“ jakkoliv neobvyklý. Naposledy na tuto skutečnost poukázal mezinárodní projekt HERA *Accessing Campscapes*, na němž se tým P. Vařeky rovněž podílel. Referovaná publikace představuje tábor v Letech jako prostor – s klasikem řečeno – *stýkání a potýkání* dvou vyhraněných komunit, přesněji řečeno zachycuje materialitu tohoto mikrokosmu, dětskými hračkami počínaje a doklady táborové byrokracie konče.³

Počín P. Vařeky a jeho týmu je tedy funkční fúzí nejen na úrovni žánrů, ale i současných středo-evropských přístupů. České publikum dostává do rukou knihu, které i přes to, jakému tématu se věnuje, náleží označení *krásná*. (Tento odkaz na české publikum je zároveň politováním, že textově úsporná publikace nevyšla zároveň v anglickém jazyce, popř. ve dvojjazyčném vydání.) Především je jí ale třeba charakterizovat jako *užitečnou*; vrací totiž archeologii nezpochybnitelnou společenskou úlohu, která jí náležela v době jejího vzniku v obrozeneckých dobách. *Užitečná* archeologie se inovativně dotýká materiálních aspektů minulosti, které jsou pro soudobý veřejný diskurz aktuální a formující, a dokáže správně zvolenou formou oslovovat veřejnost. Kolektiv autorů vedený P. Vařekou toto poslání naplnil bezesbytku.

Jan Hasil

Literatura

- Hasil, J. a kol. 2023*: Tři etudy z archeologie moderní společnosti. Praha: Academia.
- Hasil, J. – Hasil, P. – Kočár, P. – Kyselý, R. 2020*: The materiality of forced labour: settlement waste of communities at WWII mining plant and PoW camp in Rolava (North-West Bohemia). *Journal of Conflict Archaeology* 15, 91–117. <https://doi.org/10.1080/15740773.2021.1889273>
- Hasil, J. – Kyselý, R. – Pilař, D. 2022*: The Rediscovery of a Labour Camp on the Construction Site of the Stalin Monument in Prague. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica* 37, 7–29. <https://doi.org/10.18778/0208-6034.37.01>
- Hodder, I. 2016*: *Studies in Human-Thing Entanglement*. Available at: <http://www.ian-hodder.com/books/studies-human-thing-entanglement> [accessed 14-03-2023].
- Kersting, T. 2022*: Lagerland: Archäologie der Zwangslager des 20. Jahrhundert in Brandenburg – Eine Einführung. Brandenburg: BeBra Verlag.
- Kola, A. 2001*: *Archeologia zbrodni. Oficerowie polscy na cmentarzu ofiar NKWD w Charkowie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Konczewski, P. – Szwagrzyk, K. – Trzciniński, M. 2013*: *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*. Warszawa: Lex.
- Starzmann, M. T. 2015*: Zeitschichten/Bedeutungsschichten: Archäologische Untersuchungen zur NS-Zwangsarbeit in Berlin-Tempelhof. *Historische Archäologie* 2, . <https://doi.org/10.18440/ha.2015.2>
- Theune, C. 2017*: Archaeology at the sites of National Socialist terror. Research questions – sources – methodology insights. In: Z. Dzuiban (ed.), *Mapping the „forensic turn“: Engagements with materialities of mass death in Holocaust studies and beyond*. Wien: Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien, 121–131.

² Viz např. *Kersting 2022*, zvl. 49–58; 225–232; *Starzmann 2015* a dále <https://www.zwangsarbeit-in-leipzig.de/karte> [accessed 14-03-2023].

³ Internační tábor jako prostor vysoce regulovaného (disciplinovaného) chování lidí a komunit – a tedy i s nimi „zapletených“ věcí (srov. *Hodder 2016*) – proto představuje zřejmou výzvu k obecnému testování interpretačních možností a limitů současné archeologie – srov. obdobné směřování „pražského“ týmu zaměřeného na archeologii lágrů: *Hasil a kol. 2022*; *Hasil a kol. 2023*.